

УДК 342.7

*Валерій Дмитрович Шаповал,  
завідувач кафедри  
теорії, історії держави та права  
Кременчуцького національного університету  
імені Михайла Остроградського,  
кандидат юридичних наук, доцент*

## КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЄВРОПЕЙСЬКУ ІНТЕГРАЦІЮ

**П**роблематика захисту прав людини та механізм її забезпечення існує як на міжнародному, так і на регіональному рівнях. У той час, як на універсальному рівні права людини закріплені у Статуті Організації Об'єднаних Націй (далі — Статут ООН), який містить зобов'язання держав загального характеру щодо розвитку поваги до прав людини і сприяння захисту останніх, на регіональному рівні існує власна дієва та ефективна система захисту прав людини [1].

У діяльності Ради Європи, Європейського Союзу (далі — ЄС, Євросоюз) та Організації з безпеки і співробітництва у Європі (далі — ОБСЄ) правам людини відведено різне місце, оскільки від самого початку створення кожної з цих структур питання прав людини становило різноплановий предмет діяльності, а відповідно, і серед пріоритетних завдань захист прав людини мав неоднакове нормативне закріплення.

Після Другої світової війни з метою запобігання масовим убивствам виникла сама ідея захисту прав людини у межах Ради Європи, однак ані ОБСЄ, ані, тим більше, Євросоюз не ставили перед собою завдання стати тими європейськими центрами, які поряд з універсальною організацією (мається на увазі ООН) займалися виключно питаннями прав людини [2].

Відомий український історіософ І. Лисяк-Рудницький писав: «Європа — це щось більше, ніж великий півострів євразійського суходолу; вона — сім'я народів, які, незважаючи на політичну роз'єднаність та часті жорстокі антагонізми в минулому, поділяють спільну культуру і суспільну спадщину». Вочевидь, для об'єднання спільних зусиль організаціями потрібно подолати багато труднощів, наприклад, у досягненні єдиного каталогу прав, що мають підпадати під їх захист [3].

У наш час ОБСЄ (з Гельсінським Заключним актом 1975 р.), Рада Європи (з Конвенцією про захист прав людини і основних свобод 1950 р. та 14 протоколами до неї; Європейською соціальною хартією 1961 р., переглянutoю у 1996 р.; Європейською конвенцією про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 р. тощо) та Європейський Союз (з Хартією основних прав 2000 р.) виступають як провідні новатори не лише у творенні власних стандартів у сфері прав людини, а й у питаннях належного функціонування єдиної європейської системи захисту прав людини у межах спільного європейського простору, оскільки в рамках кожної з цих організацій існують власні дієві та ефективні механізми для дотримання та реалізації прав кожної людини [4].

Україна, вступивши до Ради Європи в 1995 р. та ратифікувавши у 1997 р. Конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 р., не лише засвідчила визнання нею верховенства права, а й одночасно взяла на себе зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини, тим самим підтверджуючи свій демократичний вибір.

Нині Україна бере активну участь в інституційному співробітництві з Радою Європи, оскільки є представленою в усіх її головних органах: Комітеті міністрів Ради Європи, Парламентській Асамблеї Ради Європи та Конгресі місцевих та регіональних влад Ради Європи.

До того ж співробітництво України з Венеціанською Комісією «За демократію через право» залишається однією з ефективних форм використання досвіду та потенціалу Ради Європи з метою приведення законодавства України у відповідність до правових стандартів організації. На нинішньому етапі серед найбільш проблемних питань співпраці України з Радою Європи є реформування судової системи до європейських норм згідно з рекомендаціями Венеціанської Комісії, посилення боротьби з корупцією, подальше вдосконалення конституційного процесу.

Адже побудова демократичної правової держави і входження України до загальноєвропейської системи захисту прав людини мають існувати в реальності, а також бути підкріпленими відповідною внутрішньою і зовнішньою політикою нашої держави щодо прав людини, вбудованою системою законодавчих актів та реальними механізмами гарантій передбачених у них норм.

Відповідно, визначним зовнішньополітичним пріоритетом та стратегічною метою нашої держави є інтеграція України в європейський політичний, економічний та правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі.

Це положення задекларовано у п. 12 ч. 2 ст. 11 Закону України від 1 липня 2010 р. «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». До того ж у цьому документі серед інших складових засобів європейської інтеграції згадуються також європейський досвід (ст. 3), відповідність вимогам європейських інституцій (ст. 6), інтеграція у європейській та світовій освітній і науковий простір (ст. 10) тощо [5].

Тому для втілення вказаного курсу, по-перше, законодавство України має відповідати низці певних вимог; по-друге, наша держава повинна поділяти ті європейські цінності, що є спільним для всіх країн — членів ЄС. Такими цінностями є плюралізм, недискримінація, терпимість, справедливість, рівність чоловіків і жінок тощо. Тобто у їх основі лежать моральні засади сучасної європейської спільноти.

Вступ України до Ради Європи, прийняття Конституції України, ратифікація Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 р. є тими засадами, які охоплюють основні напрями правової реформи в Україні і спрямовані на утвердження і забезпечення, гарантування і захист основних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина [6].

Тож цілком логічним баченням цих процесів, на нашу думку, є визначення конституційних гарантів прав і свобод людини і громадянина в їх загальному розумінні.

Побудова в Україні демократичної соціальної правової держави, найвищою цінністю в якій визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека та підтримання ефективного функціонування державних інститутів, пов'язана із необхідністю вдосконалення захисту прав і свобод громадян [7].

На підставі положень статей 3 та 21 Конституції України від 1996 р. [8], які визначають природне право початком і основою української правової системи, державне управління передбачає наявність двох головних напрямів: правоохоронного, який полягає у можливості реалізації прав і основоположних свобод людини, та правозахисного щодо захисту порушених прав і свобод.

На наше переконання, мета захисту полягає в припиненні правопорушення та відновленні бажаних для людини, суспільства або держави прав і свобод, встановлених державним нормативно-правовим актом чи договором. Це потребує вжиття засобів державного управління, тобто застосування організаційно-правових заходів упорядкування суспільних відносин щодо реалізації задекларованих прав людини.

З цього можна визначити, що завдання органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб як правовий механізм, тобто система упорядкування юридичними та організаційними засобами суспільних відносин щодо реалізації потреб людини, суспільства і держави в політичних, економічних, технологічних, медичних, освітніх, культурних, інформаційних, правоохоронних та інших процесах, набуває значення цільового напрямку суспільного розвитку, заснованого на пізнанні його законів та аналізі наслідків їх впливу, що в загальному значенні відображають гарантії прав і свобод людини і громадянина.

У наукових джерелах гарантії прав і свобод людини і громадянина визначаються по-різному. Так, М. Малєїн вказує, що гарантії прав і свобод людини і громадянина — це умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі всебічну охорону прав і свобод людини і громадянина [9].

На думку М. Цвіка, О. Петришина та Л. Авраменка, гарантіями прав і свобод людини і громадянина є система загальних засобів та інститутів, яка включає в себе: політичні, економічні та духовні засоби, а також спеціальноюридичні засоби та інститути, спрямовані на створення умов для реалізації прав людини, а також забезпечення їх всебічної охорони та захисту від порушень [10].

Тому можна зробити висновок, що гарантіями прав і свобод людини і громадянина (як загальне поняття) є умови, способи і засоби, за допомогою яких кожна особистість має можливість реалізовувати свої права в політичній, економічній та духовній сферах суспільного життя.

У доктрині основою, соціально-економічною гарантією прав громадян, у тому числі соціальних, вважається приватна власність, що дає можливість людині незалежно здійснювати свої права, свободу вибору занять [11].

Автори В. Корельський і В. Перевалов під соціально-правовими гарантіями розуміють заборони на розпал соціальної, расової, національної і регіональної дискримінації, загальнодоступність і безкоштовність основної загальної і професійної освіти [12, с. 43].

Аналіз наукової думки щодо визначення гарантій конституційних прав і свобод людини і громадянина дає нам підстави під їх гарантіями розуміти сукупність свобод і засобів забезпечення усіх прав, свобод і обов'язків, відповідних їх груп і конкретних можливостей щодо отримання певних соціальних благ, потреб і інтересів людини і громадянина в Україні.

На думку М. Малєїна, юридичні гарантії — це норми права, які передають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації діючих законів [9].

Відомий український вчений-конституціоналіст М. Баймуратов вважає, що юридичні гарантії охоплюють всі правові засоби, які забезпечують здійснення та охорону прав і свобод людини і громадянина. До них відносяться, перш за все, конституційне закріплення загальних гарантій прав і свобод та обов'язків людини і громадянина, а також конкретних гарантій кожної групи прав і кожного окремого конституційного права і свобод [13, с. 34].

Отже, в результаті проведення аналізу ми дійшли висновку, що юридичні гарантії — це передбачені Конституцією і законами України організаційно-правові і нормативно-правові умови, способи і засоби здійснення конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Пріоритетним видом юридичних гарантій є нормативно-правові гарантії, під якими слід розуміти систему норм, що передбачають юридичну відповідальність, юридичні обов'язки, процесуальні норми [14].

Нормативно-правовими гарантіями є конституційні норми-принципи, зокрема ті, які забезпечують права і свободи людини і громадянина щодо реалізації усіх інших прав і свобод (статті 55–64 Конституції України).

Нині існують різні позиції щодо названої групи можливостей чи умов, способів і засобів.

Наприклад, А. Хальота вважає, що їх можна розглядати як особисте право-гарантію. На його думку, група особливих прав-гарантії має якості спільності та цілісності. Призначення кожного окремого особливого права аналізованої підсистеми полягає в можливості людини та громадянина самостійно вибирати варіант своєї поведінки і використовувати його для створення певних умов, засобів і способів реалізації інших груп чи окремого конституційного права, в різних аспектах забезпечити собі блага особистої свободи. Всі вони лежать в основі системи особистих прав-гарантії, а кожне окремо узятє право безпосередньо пов'язане з іншим [15, с. 13]. До названого розподілу конституційних можливостей, умов, способів та засобів він відносить такі: а) захист передбачених законом можливостей людини і громадянина в суді, в Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, в міжнародних судах чи відповідних міжнародних організаціях (ст. 55); б) відшкодування матеріальних та моральних збитків, що заподіяні державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими посадовими особами (ст. 56); в) знання своїх прав і обов'язків (ст. 57); г) на правову допомогу (ст. 59); г) не виконувати явно злочинні накази чи розпорядження (ст. 60); д) індивідуальну юридичну відповідальність і тільки за провини один раз (ст. 61); е) відповідальність тільки за діяння, що вчинені в часі і просторі дії нормативно-правового акта (ст. 58); є) не нести відповідальність за відмову давати свідчення або пояснення щодо себе, членів сім'ї, чи близьких родичів, коло яких визначене законом (ст. 63); ж) користування засудженим всіма правами людини і громадянина за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (ст. 59) тощо.

Конституційні гарантії в Україні пов'язані із закріпленням у Конституції основних принципів правосуддя, що є найбільш справедливою зброєю для вирішення різних справ, сутність яких є спір про право.

У кожному конкретному випадку в разі порушення прав людини судові органи виносять рішення по відновленню порушених прав і свобод, по негайному припиненню порушень прав людини, по встановленню необхідних умов для вільного здійснення своїх прав і свобод людиною.

Право це може бути використане кожним (громадянином України, іноземцем, особою без громадянства або особами, які діють в їх інтересах). Воно реалізується всіма суб'єктами у формі письмового звернення, що надсилається до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина [16, с. 8].

На жаль, на сьогодні недостатньо в повному обсязі розкрито сутність ст. 59 Конституції України, яка закріплює право (і умови) на правову допомогу.

Так, це право гарантується державою, яка спрямовує на його реалізацію правоохоронну систему країни (включаючи і адвокатуру), діючи тим самим відповідно до міжнародно-правових вимог, зокрема Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

#### Список використаних джерел

1. *Мушак Н. Б.* Міжнародно-правові засади захисту та забезпечення прав людини в міжнародних європейських організаціях : монографія / Н. Б. Мушак. — К. : Ліра, 2013. — 192 с.
2. *Антонович М.* Міжнародна система захисту прав людини: крізь призму України / М. Антонович // Український часопис міжнародного права. — 2004. — № 3. — С. 18-22.
3. *Лисяк-Рудницький І.* Європейський напрям зовнішньої політики України / І. Лисяк-Рудницький [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.elise.com.ua/ru/content/rozdil-x-yevropejsrij-napryam-zovnishnoyi-politiki-ukraini>.
4. *Баймуратов М. О.* Міжнародне публічне право / М. О. Баймуратов. — Х. : Одиссей, 2008. — 704 с.
5. *Про засади внутрішньої і зовнішньої політики* : Закон України від 1 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2411-17>.
6. *Актуальні проблеми конституційного права України* : підручник / за заг. ред. А. Ю. Олійника. — К. : Скіф, 2012. — 552 с.
7. *Порівняльно-правове дослідження відповідності законодавства України законодавству ЄС у сфері персональних даних* / В. М. Брижко, А. І. Радянська, М. Я. Швець. — К. : Тріумф, 2006. — 256 с.

8. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
9. Малеин Н. С. Повышение роли закона в охране личных и имущественных прав граждан / Н. С. Малеин // Советское государство и право. — 1974. — № 6. — С. 41–48.
10. Загальна теорія держави і права : підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко [та ін.] ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2009. — 584 с.
11. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В. Е. Чиркин. — М. : Юрист, 1997. — 540 с.
12. Теория государства и права : учебник / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — М. : Издательская группа НОРМА-ИНФРА М., 1998. — 506 с.
13. Баймуратов М. О. Міжнародне право / М. О. Баймуратов. — Х. : Одиссей, 2006. — 334 с.
14. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Укр. енцикл., 1998. — Т. 1 : А–Г. — 555 с.
15. Хальота А. І. Конституційні особливості права і свободи людини та громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / А. І. Хальота. — К., 2004. — 18 с.
16. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмена: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 / О. В. Марцеляк. — О., 2004. — 35 с.

**Шаповал В. Д. Конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні та їх вплив на європейську інтеграцію**

Проблематика захисту прав людини та механізм її забезпечення існує як на міжнародному, так і на регіональному рівнях. У той час як на універсальному рівні права людини є закріпленими в Статуті ООН, який містить зобов'язання держав загального характеру з розвитку поваги до прав людини і сприяння захисту останніх, на регіональному рівні існує власна дієва й ефективна система захисту прав людини.

Регіональний захист прав людини на території Європи стає невід'ємною частиною діяльності європейських міжнародних організацій, таких як Рада Європи, Європейський Союз та Організація з безпеки і співробітництва в Європі, і водночас перетворюється у важливий факт інтеграційних процесів, що відбуваються в Європі.

*Ключові слова:* конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина, Рада Європи, Європейський Союз, Організація з безпеки і співробітництва в Європі.

**Шаповал В. Д. Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина в Украине и их влияние на европейскую интеграцию**

Проблематика защиты прав человека и механизм ее обеспечения существует как на международном, так и на региональном уровнях. В то время, как на универсальном уровне права человека являются закрепленными в Уставе ООН, который содержит обязательства государств общего характера по развитию уважения к правам человека и содействия защите последних, на региональном уровне существует собственная действенная и эффективная система защиты прав человека.

Региональная защита прав человека на территории Европы становится неотъемлемой частью деятельности европейских международных организаций, таких как Совет Европы, Европейский Союз и Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, и в то же время превращается в важный факт интеграционных процессов, происходящих в Европе.

*Ключевые слова:* конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина, Совет Европы, Европейский Союз, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе.

**Shapoval V. Constitutional guarantees of rights and freedoms of a man and citizen in Ukraine and their impact on European integration**

The problem of human rights and the mechanism of its provision exist at the international and regional levels. At the universal level the human rights are fixed in the UN Charter which contains the obligations of the States concerning the development of respect for human rights and assistance in their protection, while at the regional level there is an own efficient and effective human rights protection system.

Regional protection of human rights in the territory of Europe is becoming an integral part of the European international organization activities such as the Council of Europe European Union and the Organization for Security and Cooperation in Europe and at the same time it has become a very significant integration process taking place in Europe.

*Key words:* constitutional guarantees of rights and freedoms of a man and citizen, Council of Europe, European Union, Organization for Security and Cooperation in Europe.

*Михайло Миколайович Шумило,  
старший науковий співробітник  
відділу проблем цивільного,  
трудового та підприємницького права  
Інституту держави і права  
ім. В. М. Корецького НАН України,  
кандидат юридичних наук*

## ТЕМПОРАЛЬНІ МЕЖІ ПРАВОВІДНОСИН У ПЕНСІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Розвиток законодавства та доктрини права є природнім явищем, що відповідає законам діалектики. Виникнення нових правових формул, механізмів правового регулювання суспільних відносин є реакцією законодавця на вимоги часу та суспільного розвитку. В силу динамічного розвитку суспільства і, як наслідок, законодавства, очевидно, що і доктринальні підходи до тих чи інших питань можуть змінюватися. Це стосується і розуміння часу в праві загалом та часу в пенсійному забезпеченні зокрема.

Пенсійне забезпечення як частина правової системи також оперує часовими категоріями, особливо це питання гостро стоїть при розгляді правовідносин. Виникнення, зміна, призупинення, відновлення, припинення правовідносин у пенсійному забезпеченні є надзвичайно актуальними. Але крім суто практичних питань, для теорії пенсійного забезпечення не менш важливим є питання часових меж не конкретного правовідношення (призначення пенсії), а комплексу правовідносин, без яких неможлива реалізація права на пенсію.

У науковій літературі неодноразово зазначалося, що в сучасних економіко-правових умовах пенсійне забезпечення неможливо розглядати через призму тільки пенсійних (пенсійно-забезпечувальних) правовідносин. Соціально-економічні перетворення сприяли виникненню нових видів правовідносин у пенсійному забезпеченні.

У науці права соціального забезпечення вже неодноразово пропонувалися різноманітні класифікації правовідносин у пенсійному забезпеченні. На нашу думку, найбільш повною та завершеною є класифікація правовідносин залежно від функцій, які їх виконують:

- пенсійно-страхові правовідносини, йдеться про загальнообов'язкове державне і добровільне, недержавне пенсійне страхування;
- процедурні правовідносини, які спрямовані на реалізацію особою права на пенсійне забезпечення;
- пенсійно-забезпечувальні правовідносини, безпосередньо виплата пенсій;
- процесуальні правовідносини, що є правовим механізмом захисту порушеного права особи на пенсійне забезпечення;
- виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини, спрямовані на виконання рішення суду щодо реалізації особою права на пенсію.

Наведені вище види правовідносин необхідно розподілити на дві основні групи:

1. Перманентні, виникають завжди (пенсійно-страхові, процедурні, пенсійно-забезпечувальні правовідносини);

2. Факультативні, виникають тільки у випадку порушення пенсійного законодавства (процесуальні, виконавчі (постпроцесуальні) правовідносини).

Розглядаючи наведену диференціацію правовідносин через призму часу, можна зробити декілька висновків. Кожному виду правовідношення притаманні свої часові межі, але всі вони мають спільний часовий простір, про що йтиметься далі.